

Individualizace války

(Mezinárodní terorismus přináší změnu pojmů a koncepcí)

Výsledek odporu teroristů proti globalizaci je zcela opačný jeho původnímu záměru: vznikla nová éra globalizace. Těžiště této formy globalizace není v překonávání státu jako zastaralého rámce politické organizace, ale v nové podobě transnacionálního myšlení, vzájemného propojení (networking) a spolupráce. 11. září 2001 v podstatě symbolizuje selhání tradičních koncepcí „války a míru“, „přítele a nepřítele“, „války a zločinu“, jež měly vysvětlovat, analyzovat a navrhopvat řešení geopolitické reality a pro které byl výchozím termínem pojem stát (state-based concepts). V současné době totiž žijeme, myslíme i jednáme v rámci pojmů, jež jsou historicky zastaralé, které však stále ovlivňují naše rozhodování a následně i přijímaná opatření. Podle mnichovského profesora sociologie Ulricha Becka (The Silence of Words: On Terror and War, Security Dialogue 3/2003) může být rozdíl mezi těmito koncepcemi a novou realitou vyrovnán zavedením pojmu „riziková společnost“ (risk society), respektive „globální riziková společnost“ (global risk society).

V historii lidstva bude 11. září 2001 mezníkem pro mnoho věcí, mezi jiným i pro změnu koncepcí „války“, „zločinu“, „nepřítele“, „vítězství“ a „teroru“ – tj. terminologie, jež se běžně užívá, ale velmi nepřesně a libovolně.

Není náhodou, že okamžitě po útocích na New York a Washington se uvažovalo o vojenském zasazení aliance NATO, neboť to byl útok vedený ze zahraničí (an attack from outside), nezáleží na tom, že se nejednalo útok jednoho suverénního státu proti druhému (proto není 11. září 2001 druhým Pearl Harbourem). Útok se vlastně netýkal ani americké armády jako takové, ale spíše nevinných civilistů. Byl to útok, jenž mluví jazykem genocidy, nenávisti, která nezná žádné „jednání“, žádný „dialog“, žádný „kompromis“, a tedy i žádný „mír“.

A právě v tomto kontextu se termín „**nepřítel**“ (enemy) stává chybným. Předpokládá totiž svět, ve kterém armády buď vítězí, nebo jsou zničeny v bitvách, které končí „příměřím“ nebo „mírovými smlouvami“. Teroristický útok na New York nebyl pouhým „zločinem“, který by měl být souzen obyčejným soudem. I když svým charakterem by tento čin patřil spíše do pravomoci policie, jeho následky odpovídají následkům vojenského střetnutí. Policie nemá prostředky a schopnosti na to, aby si poradila s pachateli, kteří se zcela evidentně ničeho nebojí, svůj původní význam tak ztrácí např. i termín „civilní obrana“. Armáda, jež ustrnula ve starém koncepčním světě, potom reaguje konvenčními prostředky, např. kobercovým bombardováním (což může být koneckonců ve svých důsledcích kontraproduktivní – poskytuje motivaci novým bin Ládinům).

Sebevražedné teroristické útoky zůstávají pro moderní společnost stále nepochopitelné, rozdíl mezi válkou a mírem, armádou a policií, válkou a zločinem, národní a mezinárodní bezpečností, mezi doma a v zahraničí, jsou zrušeny. Kdo by si dříve pomyslel, že vnitřní bezpečnost – např. Německo – by měla být brána ve vzdálených údolích Afghánistánu?

A je tu další falešný pojem „**bránit**“ (defend). Rozdíl mezi obranou a útokem není dnes zcela jasný. Stále se opakuje, že USA „brání“ vnitřní bezpečnost na území cizích států, např.

v Afghánistánu, Iráku. Pokud jsou ale tyto termíny, koncepce, falešné, protože tváří v tvář realitě selhávají, co se ve skutečnosti děje? Musíme přestat užívat nepřesnou terminologii a mezi pojmy a novou realitou vybudovat mosty.

Tento článek proto zavádí termín „globální riziková společnost“, jenž nabízí možnost znovu definovat následující pojmy: za prvé *terorismus* a *válka*, za druhé *ekonomická globalizace* a *neoliberalismus*, a za třetí *stát* a *suverenita*.

Globální riziková společnost

Co mají tak rozdílné události a hrozby jako je Černobyl, globální oteplování, debaty o humanistické etice, asijská finanční krize a hrozba teroristických útoků společného? Všechny ukazují na nepoměr (discrepancy) mezi jazykem a realitou, která může být označena jako „globální riziková společnost“ (global risk society). Co se pod tímto termínem míní ukazuje následující příklad.

Před několika lety dostal jeden vědecký výbor od amerického Kongresu úkol vypracovat symbolický jazyk (symbolic language) popisující různá nebezpečí, jež představují úložiště jaderného odpadu ve Spojených státech. Problém, který měl výbor řešit, byl následující: Jak by měly být pojaty pojmy a symboly, aby jim mohlo být porozuměno i za deset tisíc let? Výbor se skládal z fyziků, antropologů, lingvistů, fyziologů mozku, psychologů, gerontologů, umělců atd. Nejprve měli zodpovědět první otázku: budou za deset tisíc let ještě existovat Spojené státy? Odpověď na první otázku byla jasná: USA zde budou *navždy*! Ovšem klíčový problém, jak je možné komunikovat s osobami žijícím deset tisíc let v budoucnosti, se ukázal neřešitelným. Komise hledala příklady v nejstarších dějinách lidstva, ve Stonehenge (1500 př. n. l.), v pyramidách, v Homérovi i v bibli, zkoumala výklady i životnost těchto dokumentů. Příklady sahaly jen několik tisíc let nazpět, ne celých deset tisíc let do minulosti. Antropologové doporučovali symbol lebky a zkřížených hnátů; historici namítali, že ten symbol představoval pro alchymisty znamení vzkříšení; psychologové prováděli pokusy s tříletými dětmi: pokud byl tento symbol na lahvi, plakaly strachem – „jed!“, pokud jej viděly na stěně, volaly nadšeně – „piráti!“. Někteří vědci navrhovali, aby byl doslova celý povrch úložiště pokryt keramickými, kovovými i kamennými symboly pokrývající všechny typy varování. Lingvisté se ale shodovali v názoru, že podobné symboly budou srozumitelné maximálně dva tisíce let.

Všechna zkoumání vedla ke stejnému závěru jako koncepce globální rizikové společnosti: náš jazyk není schopen splnit úkol informovat o nebezpečích, jimž vystavujeme budoucí generace užíváním určitých technologií. Vzhledem k rychlosti rozvoje těchto technologií existuje globální rozdíl mezi jazykem kvantifikovatelných rizik (pojmy které užíváme a podle kterých jednáme) a světem nekvantifikovatelné nejistoty, kterou vytváříme. Naše minulá rozhodnutí o atomové energii, současná rozhodnutí o užívání genetické technologie, lidské genetiky, nanotechnologií a počítačích otevírají procesy, jež mohou mít nepředvídatelné, nekontrolovatelné a dokonce i *nesdělitelné* následky.

Co je tedy na pojmu „rizikové společnosti“ nového? Cožpak všechny dosavadní epochy nebyly obklopeny nebezpečími, jež nejprve samy vyvolaly v život, a pak se proti nim musely bránit? Předně koncepce „rizika“ je moderní koncepcí. Předpokládá taková rozhodnutí, jež se pokouší možné nečekané následky přijímaného rozhodnutí předvídat a kontrolovat. Pokud je například známo, že riziko rakoviny pro kuřáky je tak a tak vysoké, míra rizika havárie atomové elektrárny je taková a taková, znamená to zároveň, že tato rizika představují určité

negativní důsledky rozhodnutí, jimž se lze vyhnout, s nimiž lze počítat jako s pravděpodobností nemoci či nehody, a tudíž to nejsou živelní katastrofy.

Novost „globální rizikové společnosti“ spočívá ve faktu, že naše civilizační rozhodnutí s sebou nesou globální následky a ty jsou v radikálním protikladu k současnému institucionalizovanému jazyku (language of control), jenž je užíván při popisu katastrof (Černobyl, teroristické útoky). Právě tato skutečnost vytváří *politickou* výbušnost globální rizikové společnosti. Centrum této výbušnosti je ve sféře masových médií, v politice, ve státním aparátu, v ekonomice, i když nemusí přímo navazovat na určitou událost. Politická výbušnost nemůže být popsána ani měřena ani v pojmech „rizika“, ani počtem raněných a mrtvých či matematickými vzorci. Pokud lze použít metafory – při styku s realitou „vybouchne“ odpovědnost, racionalita, legitimizace.

„Sociální zrod“ globálního nebezpečí byl právě tak nepravděpodobný, jako dramatický (ve skutečnosti traumatický) – dokázal otrávit celý svět. Na základě zkušeností s masovými médii po 11. září 2001 lze tento fenomén nazvat podle jednoho z Goyových leptů: spánek rozumu vytváří monstra.

V globální rizikové společnosti lze rozlišit tři dimenze nebezpečí, každá z nich sleduje jiný druh logiky konfliktu. Za prvé jsou to ekologické krize, za druhé globální finanční krize, za třetí – po 11. září 2001 – nebezpečí terorismu představované mezinárodními teroristickými sítěmi. Ve všech těchto třech dimenzích rozpoznáváme stejný model politických změn a protikladů globální rizikové společnosti. V době, kdy mizí víra v boha, třídy, ve stát a vládu, je globalita nebezpečí transformována prostřednictvím různých skupin, jejichž aktivity zasahují celý svět. Celosvětová komunita začala být konfrontována s agresivní, ničivou máníí.

Teroristické útoky způsobily, že se státy přimkly více k sobě, uvědomily si, co to je „globalizace“. Jakou politiku vést ve věku globalizace? Musíme vnímat globalitu nebezpečí, snažit se měnit mezinárodní i národní politické systémy, aby byly pružnější a přizpůsobivější. Znovu a znovu se musíme ptát: existuje něco, co by mohlo svět sjednotit? Obrazně řečeno, mohl by to být třeba útok z Marsu. A terorismus vlastně je něco jako „útok z vnitřního Marsu“. Na jeden historický okamžik se různé státy a národy spojily proti jednomu společnému nepříteli – hrozbě globálního terorismu.

Univerzalistická podoba hrozby terorismu proti všem státům světa mění válku proti globálnímu terorismu ve výzvu pro tzv. velkou politiku, ve které jsou uzavírána nová spojení i mezi antagonistickými tábory, jsou tlumeny regionální konflikty, kde se nově přetváří mapa globální politické scény. Ještě do nedávna dominovala v politickém myšlení i v praktických opatřeních Washingtonu idea národní protiraketové obrany (national missile defence system). Teď se o ní pomalu přestává vůbec mluvit. Ani sebedokonalejší protiraketový systém by totiž nedokázal zabránit útokům, jako byly útoky z 11. září 2001.

Vnitřní bezpečnost USA nemůže být zaručena jinak, než prostřednictvím globální aliance. V této alianci by byly rozhodujícím vztahy mezi bývalými protivníky z dob studené války – Moskvou a Washingtonem. V globální rizikové společnosti končí americký unilateralismus. Národní ambice a tlak na spolupráci představují vzájemnou výzvu – vhodné východisko pro mezinárodní vztahy v rámci globální rizikové společnosti. Není možné, aby CIA, Pentagon zajaly bin Ládina v izolované, samostatné akci, provedené proti vůli ostatního světa.

Globální riziková společnost si vynucuje multilateralismus. Rusko se stává zemí, o jejíž přičeň je třeba se ucházet. Opatření ruského prezidenta tváří v tvář globálnímu terorismu staví Rusko na stranu moderního, civilizovaného světa, jako důležitého partnera multipolárních

mocenských vztahů globální aliance. Evropa má hodně problémů, přesto si uvědomuje, že budoucnost demokracie může být zajištěna jen kolektivně: špatné časy pro euroskeptiky!

Válka proti terorismu by se také neměla měnit ve válku proti islámu, protože taková válka by terorismus nezničila, spíše by poskytovala důvody pro jeho existenci. V takové válce by mohly být likvidovány důležité svobody, byl by obnoven protekcionismus a nacionalismus, byly by demonizovány kulturní odlišnosti.

Jinými slovy: globalita očekávaných hrozeb má dvě podoby. Jednak vytváří nové formy politické rizikové společnosti a současně regionální nerovnost pro ty země, jež jsou ohrožovány různými nebezpečími. Skutečnost, že zhroucení světového finančního trhu či změny klimatu v různých oblastech světa ovlivňují v první řadě nám relativně vzdálené regiony, nemění nic na tom, že v principu může být zasažen *každý* – a pro vyřešení takových problémů je mezinárodní spolupráce nezbytná.

Celosvětové environmentální problémy, např. globální oteplování, může způsobit, že světová populace (současná i budoucí) bude vnímat sebe sama jako „osudové společenství“. Tento proces neproběhne bez konfliktů; můžeme se třeba ptát, do jaké míry mohou rozvinuté státy naléhat na rozvojové státy, aby chránily své životní prostředí, dešťové pralesy, a současně si dělat nárok na většinu světových energetických zdrojů. Zvláště konflikty tohoto druhu budou vyžadovat globální řešení, ale ne válkou, nýbrž jednáním.

Tím nemá být řečeno, že toto je *jediná* odpověď na výzvy globální rizikové společnosti. Cesty vzniku globální rizikové společnosti jsou pro evropské a neevropské státy a kultury různé, právě tak jako způsoby řešení těchto rizik. V tomto smyslu bude vedle sebe existovat několik typů moderních společností (modernities). Začíná se diskutovat o moderní asijské společnosti, o čínské, ruské, jihoamerické či africké. V globální rizikové společnosti mj. zanikne evropský monopol na modernost. Radikální kritici „modernismu“ z neevropského světa zastávají postoje od „extrémního individualismu“ ke ztrátě „kulturní identity a důstojnosti“ (= světové McDonalizace), ne jako jednoduché odmítnutí modernity, ale spíše jako pokus vytyčit a vyzkoušet jiné typy modernosti (což je ale opět vrací k západnímu modelu).

V každodenní praxi se „globální riziková společnost“ neobjevuje jako láska každého ke každému, všech ke všem. Je založena na uvědomění si naléhavosti globálních důsledků civilizace, bez ohledu na to, zda jde o informační technologické sítě, finanční operace, přírodní katastrofy, kulturní symboly, klimatické pohromy či hrozbu terorismu. Reflexe globální rizikové společnosti předpokládá, že za prvé se musí odstranit nejasné pojmy a ukázat, jak se globalita odráží v našem životě, a za druhé vytvořit nové hranice konfliktů a aliancí. Zdá se, že to, co platilo při vzniku moderního národního státu (který se udržuje při životě jen díky nepřetržitému řešení hrozeb, jež před ním stojí), platí také pro globální rizikovou společnost.

Tím přicházíme ke druhé otázce: jak se mění pojmy „terorismus“ a „válka“ na pozadí globální rizikové společnosti?

Válka a terorismus

Vzhledem k novým typům hrozeb, jež představuje mezinárodní terorismus, je pojem „terorista“ v podstatě zavádějící, protože tento termín vznikl v době národně osvobozovacích hnutí, jejichž motivy byly zcela jiné než mají dnešní pachatelé sebevražedných atentátů a útoků, které nejsou ničím jiným než masovými vraždami. Pro západního pozorovatele je naprosto

nepochopitelné jak mohou být vzájemně spjaty fanaticky antimoderní/antiglobalizační hnutí a moderní globální myšlení a praxe.

Hannah Arendtová v souvislosti s masovým vrahem Adolfem Eichmanem razila termín „banalita zla“. Dovedeme si představit technokraty vyznávající rodinné hodnoty, a přitom páchající absolutní zlo, ale ne teroristy, kteří se na Západě oženili, mají německé vysoké školy, chutná jim vodka, a přitom léta plánují skupinovou sebevraždu jako masovou vraždu, kterou také posléze chladnokrevně provedou. Jak máme pochopit zlo, jež je naprosto moderní a současně archaické?

Jestliže v minulosti branná moc pozorně sledovala armády ostatních států, to jest jiné vojenské organizace, a připravovala se na ohrožení, které pro ni tyto amády představovaly, dnes se musíme připravovat na transnacionální hrozby nestátních pachatelů (substate perpetrators) a jejich sítí (networks), kteří se postavili proti společenství států celého světa. Podobně jako na kulturním poli, i v oblasti vojenství to znamená konec státního monopolu na násilí ve světě, kde se v rukou ke všemu odhodlaných fanatiků může cokoliv změnit ve smrtelnou zbraň. Mírové symboly civilizované společnosti lze transformovat na nástroje pekla. V principu to není nic nového, ale v současnosti se takové ohrožení stalo všude univerzálně přítomným.

Teroristické skupiny se útokem na New York uvedly jako **noví aktéři světové politiky**, na stejné úrovni jako jsou státy, národní ekonomiky či občanská společnost. Teroristické sítě se vlastně staly „násilnými nevládními organizacemi“ (NGOs of violence): neváží se k jednomu konkrétnímu území a jsou decentralizované. Jsou to lokální organizace, a zároveň organizace mezinárodní (transnational). Pokud se jedná o ekologii, hlavní slovo při jednání se státy má nevládní organizace Greenpeace, v otázce lidských práv je to Amnesty International. Teroristické nevládní organizace naopak zrušily monopol státu na užívání násilí.

To ale také znamená, že za prvé: transnacionální terorismus se neomezuje pouze na *islámský* terorismus, ale k dosažení určitých cílů se mohou navzájem sdružovat zcela libovolné skupiny, jak ideologické, tak fundamentalistické. Za druhé: musíme rozlišovat mezi terorismem a národně osvobozeneckým hnutím (jež je teritoriálně i národnostně vymezeno) a mezinárodními teroristickými sítěmi (nejdou územně vymezeny, překračují hranice států) a jejichž akce rozbíjejí tradiční pojetí armády a války.

Teroristé předcházejícího období svými životy více méně šetřili. Naproti tomu sebevražední teroristé (suicide terrorists) se cílevědomě vzdávají svého života. Představují nesmírně ničivou sílu. Sebevražedný útočník je protikladem typu *homo economicus*, nemá žádné ekonomické ani morální zábrany, takže se stává nositelem totální krutosti. Jak jeho čin, tak sebevražedný útočník sám o sobě jsou v přísném smyslu singulární. Pachatelé atentátů nemohou svůj útok podniknout dvakrát, ani nemohou být za svůj čin souzeni. Singularita je uzavírána simultaneitou jejich činu: doznávají se (self-confession) a současně umírají (self-extinguishing).

Stát nemusí pátrat po teroristech, aby je za jejich skutky odsoudil: pachatelé se sami odhalí i sami popraví. Úkolem protiteroristické koalice tedy není dopadení pachatelů útoku na New York a Washington, koalice pátrá po osobách, které jsou za těmito útoky, po těch, kteří „tahají za drátky“ (string-pullers), státní sponzory a podobně. To ale představuje velký problém: pokud pachatelé sami sebe zničili, souvislost mezi nimi a organizátory se ztrácí, je též zničena.

Pro vytváření mezinárodních sítí jsou prý nezbytné státy. Ale nejsou to vlastně oslabené funkce státu (statelessness), neexistence vhodných státních struktur, jež poskytují vhodnou

půdu pro činnost teroristů? Představa státu či tajemných osob v pozadí, které vydávají teroristům rozkazy, má možná svůj původ ve starém vojenském myšlení – ve skutečnosti stojíme na prahu „individualizace války“ (individualization of war), kdy státy „neválčí“ proti jiným státům, ale kdy jsou to jednotlivci, kteří vedou válku proti státům.

Teroristické nebezpečí se s pokračujícím technologickým pokrokem exponenciálně zvyšuje. Pokročilé technologie – genetické technologie, nanotechnologie, robotika – otevírají novou Pandořinu skříňku. Genové manipulace, komunikační technologie a umělá inteligence jsou navzájem spjaty a státy je postupně zařazují do svého monopolu násilí. Pokud se tomu nepodaří na mezinárodní úrovni zamezit, tento vývoj ve svých konečných důsledcích otevře nové cesty individualizace války – terorismu. Současná světová situace efekt teroristických operací jen zvyšuje: stav naší civilizace je křehký, hromadné sdělovací prostředky vytvářejí obraz stálého nebezpečí. Podle amerického prezidenta je těmito akcemi, při nichž jsou jejich pachatelé ochotni zemřít, přímo ohrožena existence naší civilizace.

Geneticky vyrobený mor může ohrožovat určitou část populace. Vzhledem k jeho dlouhé inkubační době by bylo možné jej rozšiřovat, aniž by to kdokoli zjistil. Miniaturní bombu založenou na genetické technologii může zhotovit každý i bez velkých zkušeností v tomto oboru. A to je jen jedna ukázka toho, co by se mohlo stát.

Nejnovější technologie jsou „technologie založené na znalostech“, jež se velmi rychle rozšiřují. Státní kontrola a monopol atomových a chemických zbraní se udržoval díky kontrole potřebných materiálů a surovin (uran vhodný pro výrobu atomových zbraní, drahé laboratoře apod.). Technologie založené na znalostech nic takového nepotřebují, alespoň ne v té míře, jako dříve.

Zesílení postavení (empowerment) jednotlivce vůči státu *politicky* vytváří novou éru. Není stržena jen zeď, která stála mezi armádou a civilní společností, je stržena i zeď mezi nevinnými a viníky, mezi podezřelými a těmi, jež jsou zcela mimo podezření (unsuspected). Doposud tyto kategorie zákon obecně rozlišoval. Ale za situace, kdy hrozí individualizace války, zůstává na samotném občanovi, aby *prokázal*, že není nebezpečný, protože za těchto podmínek může být potenciálním teroristou kdokoli. Každá osoba se musí podrobit namátkovým „bezpečnostním“ kontrolám. Individualizace války vede ke smrti demokracie. Vlády se musí spojit s jinými vládami *proti* občanům (a opačně – občané proti vládám!), aby předešly nebezpečím, jež pro ně představují občané (v případě občanů se tím nebezpečím stávají vlády).

Domyšleno do konce, jeden z předpokladů diskuzí o teroristech přestal platit: již neexistují „dobří“ a „zlí“ teroristé – nacionalisté byli respektováni, odsuzováni byli fundamentalisté. V éře moderního národního státu (nation-state) bylo dokonce možné najít pro teroristy určité ospravedlnění vzhledem k hodnotám, za které bojovali. V době globální rizikové společnosti ohrožené terorismem (terrorist global risk society) – tváří v tvář individualizaci války – se takové ospravedlnění stalo morálně i politicky nepřijatelným.

Můžeme vůbec na danou situaci *politicky* reagovat? Jeden z principů policejního reagování zde musí být jmenován – justice. Co nejvíce narušuje principy justice civilizovaného světa je, že cíl-oběť teroristického útoku zastává současně funkci žalobce, soudce i vykonavatele spravedlnosti. Tento druhu samosoudy (self-justice) musí být na mezinárodní scéně překonán, i když vztahy v této oblasti mezi státy bojujícími proti terorismu ještě tak daleko nedospěly. Měla by být vypracována a ratifikována mezinárodní konvence o boji proti terorismu, jež by jednak stanovila nezbytné postupy boje proti terorismu, ale také by postavila na univerzální právní základ stíhání teroristů, které by se neomezovalo jen na jeden stát.

Terorismus by měl být soudně stíhatelný na celém světě jako zločin proti lidskosti. Státy, které by podobnou konvencí odmítly ratifikovat, by byly vystaveny kolektivním sankcím. Evropské státy i Rusko by podpisem pod tímto dokumentem – na rozdíl od současnosti – upřesnily svůj politický postoj a pomohly tak, v rámci světové koalice v boji s terorismem.

Přicházíme ke třetímu bodu: Jak se vztahují termíny „ekonomická globalizace“ a „neoliberalismus“ ke globální rizikové společnosti?

Ekonomická globalizace a neoliberalismus

Sebevražední masoví vrazi (suicide mass murderers) odhalili nejen zranitelnost západní civilizace, ale také současně ukázali, k čemu mohou dovést problémy ekonomické globalizace.

Ve světě globálních rizik ztrácí neoliberalistická zásada nahrazení státu a politiky ekonomikou rychle svou přesvědčivost. Zvláště je to patrné na privatizaci bezpečnosti letového provozu v USA. Doposud ve světě o této záležitosti nikdo nemluvil, neboť tragédie 11. září 2001 se odehrála uvnitř USA. Navíc zranitelnost USA má velmi mnoho společného s jejich politickou filozofií. Cenou za americký nekompromisní liberalismus je veřejná bezpečnost. Dávno se vědělo, že USA jsou potenciálním cílem teroristických útoků, ale na rozdíl od Evropy byla v Americe letecká bezpečnost (air safety) zajišťována pracovníky na částečný pracovní úvazek (part-time employees), jejichž platy byly nižší než platy prodávačů s občerstvením (šest dolarů na hodinu). Zaměstnanci dostali několikahodinový „výcvik“, průměrná doba jejich pracovního poměru nebyla delší než šest měsíců. Než někdo začne omezovat základní práva občanů ve jménu boje proti terorismu, měl by se nejprve zaměřit na leteckou bezpečnost: ta by měla být organizována státem a na profesionálním základě. Opět, je to jen jeden příklad z mnoha.

Státní šetření doplněné o neoliberalistickou svatou trojici deregulace, liberalizace a privatizace učinily USA vzhledem k terorismu velmi zranitelnými. Co platilo před 11. zářím musí platit i po tomto datu! Neoliberalistický model má být prosazován i nadále, protože prý není jiná alternativa. To je ale zcela klamné. Ukazuje to jen na nedostatek teoretických alternativ. Neoliberalismus je jako plán pro pěkné počasí, sotva nastanou problémy, krize, nefunguje.

Neoliberalismus je založen na názoru, že příliš velká úloha státu, politiky a byrokratické regulace jsou příčinou globálních problémů, jako je nezaměstnanost, globální chudoba, ekonomický kolaps. Vítězný pochod neoliberalismu spočívá na předpokladu, že osvobození ekonomiky od státních zásahů a globalizace trhu vyřeší velké problémy lidstva, že osvobozený egoismus zvítězí nad nespravedlností ve světovém měřítku a přinese globální spravedlnost. Tato víra kapitalistického fundamentalismu, prezentovaná coby mesiášská úloha trhu, se ukázala jako nebezpečná iluze. Pro krizové situace nemá neoliberalismus žádná politická řešení. I ekonomická řešení problémů, jež přináší globalizace, jsou jen pouhými iluzemi.

Právě hrozba terorismu ukázala a znovu potvrdila staré pravdy, že není možné oddělovat politiku od ekonomiky, že bez státu a státní služby není možná bezpečnost, že bez daní není možné vzdělání, zdravotní pojištění a sociální péče, bez daní není možná demokracie, bez veřejné sféry, demokracie a občanské společnosti neexistuje legitimita, bez legitimacy není bezpečnost. Z čehož plyne, že bez volné tribuny názorů na formy **managementu konfliktů** (obecně uznávaného, ne násilného) nejprve na národní úrovni, v budoucnu i na celosvětové úrovni, není možná globální ekonomika v jakékoli podobě.

Jaká je tedy alternativa neoliberalismu? Především to není státní protekcionismus. Potřebujeme rozšířenou politickou koncepci, jež by řešila problémy a potenciální krize v rámci svobodné globální ekonomiky, potřebujeme aktivní občanskou společnost a občanská hnutí, jež by vzala tuto transformaci do svých rukou. Neoliberalismus žádal, aby se ekonomika vymanila ze státních hranic a vytvořila si svá mezinárodní pravidla. Současně ale bylo očekáváno, že stát bude i nadále hrát svou roli, tj. působit jen v prostoru svých národních hranic. Po útocích na New York a Washington si ale všechny státy bez výjimky začínají uvědomovat potřebu nadnárodní spolupráce, byť nejprve v otázkách vnitřní bezpečnosti (domestic sector). Všemocný stát, jako antiteze neoliberalismu, v hobbesovském smyslu, se stává opět zárukou bezpečnosti. Takový názor byl např. v Evropě ještě nedávno zcela nemožný.

Odpor teroristů vůči globalizaci vytváří naprostý opak toho, proti čemu je zaměřen. Vzniká nová éra globalizace politiky a státu, vzájemné politické propojování (networking), spolupráce. Zamýšlený či nevědomý odpor ke globalizaci ji jen urychluje. Je důležité, abychom tento paradox pochopili.

Globalizace je název pro pozoruhodný proces, jenž je poháněn dvěma protikladnými zdroji, jeden je pro, druhý proti ní. Protivníci globalizace i její stoupenci sdílejí stejná globální média. Odpůrci globalizace a její příznivci vyvíjejí činnost v prostředí globálního trhu, globální mobility a globálních sítí. Myslí a jednají v globálních kategoriích, po provedených akcích mají globální publikum. Teroristický útok na New York 11. září 2003 působil jako katastrofa připravená pro televizi, masová vražda v *přímém televizním přenosu* (live). Teroristé si mohli být jisti, že zničení druhé věže letadlem změněného na raketu bude přenášeno do celého světa všudypřítomnými televizními kamerami.

Má snad být globalizace pokládána za důvod útoku na New York a Washington? Mají pravdu ti, co říkají, že příčinou terorismu je globalizace, jež jako parní válec zasahuje každou část světa? Ne, to je nesmysl. Žádný důvod, žádná abstraktní idea, žádný bůh nemůže ospravedlnit takové útoky. Globalizace je ambivalentní proces, který nelze zvrátit. Je přínosem právě pro malé a slabé státy, jež opouštějí svou nacionální autokratickou politiku tím, že se zapojují do světového trhu. Jaké byly titulky v novinách, když navštívil Ukrajinu německý kancléř? „Odpouštíme křižákům, těšíme se na investory.“ Jedinou horší věcí, než být obsazen zahraničními investory, je nebýt obsazen zahraničními investory.

Nesmí se ale zapomínat, že ekonomická globalizace musí být spojena s politikou kosmopolitních dohod. Důstojnost lidské osobnosti, kulturní identita, odlišnost ostatních, to vše musí být v budoucnu bráno v úvahu daleko vážněji než dosud. Cožpak to nedává smysl, vybudovat další sloup aliance v boji proti terorismu, vytvořit kulturní most, dialog mezi kulturami v rámci vnitřních i mezinárodních vztahů jednotlivých zemí, zvláště těch z islámského světa, i mezi zeměmi tzv. třetího a čtvrtého světa, jež samy sebe pokládají za oběti globalizace?

Tady si můžeme položit čtvrtou a poslední otázku: jak a do jaké míry se ve věku globální rizikové společnosti mění pojmy „stát“ a „suverenita“?

Stát a suverenita

Vrátíme se na začátek článku: teroristické útoky posilují roli státu, ale zároveň mění jeho historickou podobu jako *národního* státu (*nation-state*). Národní bezpečnost v éře rizik, jež nelze přesně lokalizovat (placeless risks) již není národní bezpečností – to je velké poučení z teroristických útoků z 11. září 2001. Samozřejmě, vždy existovaly určité mezinárodní ali-

ance, ale zásadním rozdílem je to, že dříve se tyto aliance vytvářely kvůli *vnější* bezpečnosti, zatímco dnes jsou vytvářeny kvůli bezpečnosti *vnitřní*. Dříve byla zahraniční politika tak říkajíc otázkou volby, ne nezbytností. Dnes jsou zahraniční i vnitřní politika, národní bezpečnost a mezinárodní spolupráce, vzájemně spjaty. Jediná cesta tváří v tvář hrozbě, kterou představuje pro národní bezpečnost globální terorismus (ale právě tak finanční rizika, klimatické katastrofy, organizovaný zločin) je mezinárodní spolupráce (transnational cooperation).

Platí následující paradoxní axiom: vzhledem k národním zájmům musí být státy denacionalizovány a transnacionalizovány, tzn. že se státy v globalizovaném prostředí musí vzdát části své autonomie, aby mohly být řešeny *národní* problémy. Za rozšíření politické suverenity a vlivu je placeno vlastní denacionalizací. Odstranění národní autonomie a vzrůst národní suverenity se nevylučuje, ale naopak, vzájemně se urychluje. Neplatí logika hry s nulovým součtem doby impérií, supermocností, kolonialismu, ekonomického a kulturního imperialismu, nezávislých národních států a vojenských bloků.

Je třeba rozlišovat mezi suverenitou a autonomií. Pro národní stát platí rovnost suverenity a autonomie. Pro národní stát znamená ztráta ekonomické nezávislosti, kulturní diverzifikace, vojenská, právní a technologická spolupráce mezi státy automaticky ztrátu autonomie a logicky i suverenity. Pokud je ale suverenity brána jako formální politická síla (formal political power), tj. je posuzována jako stupeň, míra, jakou je stát schopen ovlivňovat a profilovat světovou politiku, zvyšovat bezpečnost a sociální úroveň svých občanů, potom zvyšující se vzájemné vztahy a spolupráce – ztráta autonomie – znamená *zvyšování* suverenity. Jinými slovy, globální hodnota států jako je třeba Rusko již není založena na jejich konfrontačním potenciálu (jako to bylo za studené války), ale spíše na *spolupráci*, na pozici mezi ostatními státy světa, jež jsou vzájemně propojeny (networked), na postavení na světovém trhu, na členství v hlavních mezinárodních organizacích (supranational organizations). Rozdělená a zároveň sdílená suverenity jejich význam nesnižuje, ale naopak, suverenity jednotlivých států je posilována. Není to jenom globální terorismus, ale do velké míry sama existence globální rizikové společnosti, jež otevírá novou éru transnacionální a multilaterální spolupráce, která byla v historii přehlížena a zanedbávána, protože byly falešně vykládány a interpretovány národní zájmy.

Jak známo, rozpad Sovětského svazu, Jugoslávie a Československa vedl ke vzniku následnických států. Znovu probuzená národnostní problematika v zemích střední a východní Evropy tzv. národní stát transformovala, vedla ke vzniku „etnických států“ (ethnic states), což by se na první pohled mohlo zdát v protikladu potřebě vytvářet kooperativní národní státy, jež vyžaduje globální riziková společnost. Avšak účinné řešení pohraničního (transborder) a etnického napětí v post-sovětském prostoru vyžaduje právě takový vývoj. Nejprve je třeba vytvořit formální politický rámec a pravidla (coordinates), aby byly harmonizovány požadavky a cíle států s potřebami transnacionální spolupráce. To se děje při zajišťování přeshraniční (transborder) „vnitřní bezpečnosti“ v oblastech, kde se překrývají etnické a národní státy. Totéž lze pak aplikovat na globální ekonomickou spolupráci, snižování mezinárodních finančních rizik, hrožících klimatických katastrof, ekologických rizik, chudoby a v neposlední řadě lidských práv.

Západní společnost si zvykla na mír a blahobyt, chybí potřebný cit pro rozlišování přítel-nepřítel, společnost není připravena obětovat privilegia lidských práv ve prospěch nezbytných opatření. Vítězové globalizace uctívají neoliberalismus, ti co na globalizaci prodělávají, terorismus, spojený se strachem z cizinců a s rasismem. Pocit potřeby vybudovat „západní pevnost“ proti jiným kulturám je všudypřítomný a v příštích letech bude jistě sílit. Na tomto základě by pak mohl vzniknout autoritativní (etnický) stát, který vzhledem k zahraničí, s ohle-

dem na světový trh (global market) bude přizpůsobivý (adaptive manner), zatímco ve vnitřní politice bude autoritářský. Vznik takového státu by vlastně znamenal pro teroristy vítězství, protože moderní země by se automaticky zbavovaly toho, co je učinilo přitažlivými a lepšími (superior) – svobody a demokracie.

V rámci transnacionální kooperace mezi státy, kdy je odstraněna státní autonomie (national autonomy), aby byla znovu obnovena a zvýšena státní suverenity (national sovereignty), existují dva základní typy států: „dohližitzské státy“ (surveillance states) a „kosmopolitní státy“ (cosmopolitan states). U dohližitzských států hrozí, že se přemění na „pevnostní státy“ (fortress states), kde je ceněna bezpečnost a vojsko, ale poměrně málo svoboda a demokracie.

Vzhledem k výše uvedenému bude naše budoucnost záviset na odpovědi na otázku: o co vlastně usilujeme či o co se snažíme, když bojujeme s mezinárodním terorismem (transnational terrorism)? Odpovědí je kosmopolitní státní systém, který uznává jinakost jiných (otherness of others).

Ve vnitřní i vnější politice národní státy vyčerpaly své možnosti, proto mají velké problémy při řešení úkolů, které přináší výbušná situace mezi navzájem se potírajícími národnostními a etnickými skupinami. Kosmopolitní státy se naopak snaží spojit princip národnostního sebeurčení (national self-determination) s odpovědností vůči ostatním národnostem, jak uvnitř, tak vně státních hranic. Nejde o popírání či omezování sebeurčení. Kosmopolitní státy nejenže bojují s terorismem, ale také s *příčinami*, které terorismus ve světě vyvolávají. Iniciují řešení problémů, jež jsou v jednotlivých státech izolovaně (in national isolation) neřešitelné.

Kosmopolitní státy jsou založeny na principu indiference národních států. Podobně jako v dobách vestfálského míru, kdy války 16. století končily oddělením náboženství od státu, globální (občanské) války 20. století končí oddělováním státu a národa. Tak, jako nenáboženský stát (areligious state) umožňuje, aby v jeho rámci působila různá náboženství, musí i kosmopolitní stát na základě ústavní tolerance zachovat vedle sebe různé etnické, národní a náboženské skupiny.

Měla by se promyslet a vyzkoušet politická mapa Evropy jako sdružení kosmopolitních států. Kosmopolitní Evropa sebevědomých států, jež čerpají svou sílu z boje proti terorismu, by se tak stala realistickou utopií.

Závěr: Možnosti obrany globální rizikové společnosti

V terminologii bývalého šéfa CIA Jima Woolseyho v současné době probíhá „čtvrtá světová válka“. (Studená válka se v téže terminologii počítá jako třetí.) Z hlediska západní společnosti, tzv. Západu, byla studená válka poměrně klidná. Pravda, jadernými hlavicemi se hemžil celý svět, ale že by tehdejší teroristé chtěli ničit americké mrakodrapy? S konflikty to bylo jinak. Komunisté v Severním Vietnamu i jejich partyzánští spojenci na jihu měli za sebou Moskvu, zpočátku i Peking, OSN, světové veřejné mínění.

„Čtvrtá světová válka“ vypadá opačně. Západní společnost není ohrožována jadernými střelami soupeře-partnera, ale nevyzpytatelnými, všudypřítomnými riziky. Terorismus Al Kajdy a jiných skupin, šíření zbraní hromadného ničení mezi tzv. problémovými státy (rogue states), hrůza ze sněti slezinne, výpadku civilizačních infrastruktur, zasívá všeobecný strach, ale nemůže teroristům obstarat všudypřítomnou podporu. Mohou mít teroristé otevřené účty či svůj „fond solidarity“? Stačí si vzpomenout jak se první fronta protiteroristického tažení

po 11. září zaměřila právě na financování těchto skupin. Dnes už ani Saúdská Arábie nemůže vzdorovat tlaku USA na kontrolu svých finančních toků do těžko rozklíčovatelných nadací, odkud plynuly peníze pro lidi typu Usámy bin Ládina.

V boji terorismem bylo dosaženo velkého pokroku. Dvě největší hrozby světového míru – Saddám v Iráku a Talibán v Afghánistánu – již nemají žádnou moc nad národy, které v minulosti terorizovaly. Neústupnost amerického prezidenta, který odmítl jednat s palestinskými teroristy při jednání o dosažení míru mezi Izraelem a Palestinou, přivedl na politickou scénu premiéra Mahmuda Abbáse, pod jehož vedením se záležitost ohledně Palestiny posunula podstatně kupředu (bez ohledu na jeho pozdější rezignaci). I další země, včetně Indonésie, Filipín a Saúdské Arábie, prokázaly ochotu poprvé v historii přiznat, že se přímo u nich skrývají teroristé a dělají vše proto, aby jejich buňky rozbily. Šokující teroristický útok v Madridu, nejkrvavější teroristický čin v novodobé historii, který byl spáchán na evropské půdě, při kterém byly zabity dvě stovky lidí a téměř třináct set osob bylo zraněno, spustil vlnu solidarity po celém světě. Výsledek zcela opačný původnímu záměru teroristů.

Pokrok, jehož se zatím podařilo dosáhnout v souvislosti s nesnadným úkolem v oblasti světového terorismu, dává naději do budoucna. Před námi se otevírají dalekosáhlé politické perspektivy, nicméně současná globální riziková společnost má pro řešení nastalých problémů zhruba následující tři možnosti:

Za prvé. Zdá se, že je nezbytné, aby aliance států bojujících proti terorismu vytvořila *mezinárodní právní základnu* (international legal basis), pravidla boje proti terorismu, která budou regulovat vydávání pachatelů teroristických činů, posilování vojenských jednotek, pravomoci soudů atd. Jedině tak mohou být dlouhodobě řešeny úkoly ve stále se měnícím historickém a politickém kontextu.

Za druhé. Je nutné, aby taková aliance měla k dispozici nejen vojenské prostředky, ale také by měla vést věrohodnou *politiku dialogu* (credible politics of dialogue). Dialogu především a na prvním místě s islámským světem, ale také s jinými kulturami, jejichž důstojnost je ohrožována globalizací. Jedině tak se můžeme vyhnout negativním reakcím na vojenské operace, zvláště když se teroristé spojují poměrně snadno a úspěšně s muslimy na celém světě. Možná je Evropa – jako kulturní a politická jednotka – připravena k dialogu lépe než Spojené státy?

Za třetí. Nebezpečí, jimž čelí globální riziková společnost, mohou být transformována vytvářením regionálních *kooperativních struktur* mezi kosmopolitními multinárodními státy (cosmopolitan multi-nation-states). Příkladem je zahrnutí Moskvy do rozhodovacích struktur NATO, i když bez formálního členství.

Vzniklá nebezpečí počátku 21. století nelze řešit v národním rámci, ale pouze v určitém aliančním systému. Jde o koncepci tzv. globalizované války, která říká, že zasaženo může být jakékoli místo na světě, jakékoli místo světa se může stát bojištěm. Boj s terorismem lze vyhrát, nicméně není to záležitost několika příštích roků, ale proces, který bude trvat výhledově 15–20 let.

(red)

Literatura:

„Irakizace a vietnamizace“, *MF Dnes*, 3. 9. 2003.

„Bolest i optimismus“, *MF Dnes*, 11. 9. 2003.

Ramon PEDROS. „Španělsko čekají těžké časy.“ *Metro* 12. 3. 2004.

Ulrich BECK „The Silence of Words: On Terror and War“, *Security Dialogue* 3/2003.